
I Kongres Mediewistów Polskich

W dniach 16–18 września 2002 r. odbył się w Toruniu I Kongres Mediewistów Polskich, zorganizowany przez Komitet Organizacyjny pod przewodnictwem prof. Wojciecha Fałkowskiego, w skład którego wchodziły reprezentacje wszystkich środowisk uniwersyteckich w Polsce. Bezpośredniej organizacji podjął się Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Celem zjazdu, który nawiązywał do spotkań organizowanych swego czasu przez prof. Henryka Samsonowicza, przewodniczącego Komisji Mediewistycznej Polskiego Towarzystwa Historycznego, miało być zebranie historyków różnych pokoleń dla wymiany doświadczeń. Każdego dnia obrady otwierała sesja plenarna, natomiast po południu odbywały się sympozja tematyczne. Problematyka sesji plenarnych dotyczyła tematów, które budzą żywe kontrowersje w historiografii bądź też stanowią nowe problemy badawcze. Pierwsza sesja, którą prowadził prof. Marian Biskup, poświęcona była zagadnieniom ustroju społecznego Polski średniowiecznej. Referat prof. Stanisława Trawkowskiego pt. *Ustrój prawa książęcego – stan kontrowersji* zawarł poglądy historyków (poczynając od Adama Naruszewicza a kończąc na Sławomirze Gawlasie) na temat zakresu *ius ducale*, a szczególnie relacji między czynnikami państwowym i społecznym, prowadzącej się do pytania o przewagę dworu czy grodu w eksploatacji ludności. Dyskusję wzbudziły twierdzenia autora, iż Gall przedstawił w kronice obraz władzy książęcej postulowany przez elitę kościelną, odmienny jednak od rzeczywistości. Doktor hab. Jan Wroniszewski w referacie *Geneza rycerstwa i szlachty* przypomniał dyskusje w sprawie genezy szlachty w Polsce (teoria najazdu Franciszka Piekosińskiego, teza Gerarda Labudy o pochodzeniu szlachty z wolnych wojów). Wyróżnił dwie kategorie posiadaczy prawa rycerskiego: *nobiles*, czyli szlachtę rodową, oraz włodyków. W skład szlachty weszli nobile plemienni, włodycy czyli właściciele wolnej ziemi, wybitni wojacy, w tym obcy przybysze. Do czynników kształtowania się szlachty zaliczył ponadto: adopcje, nadania lenne, pasowania rycerskie, nobilitacje i akceptacje obcych przybyszów.

Tematem drugiej sesji plenarnej, której przewodniczył prof. Stanisław Bylina, były mechanizmy władzy w późnym średniowieczu. Profesor W. Fałkowski przedstawił zabiegi i działania polityczne wokół monarchy w połowie XV w. Według Jana Długosza pierwsze lata panowania Kazimierza Jagiellończyka zdominowały spory *maiores*

i *iuniores consiliarii Regni*. Owe gry polityczne toczyły się w gronie 250–300 osób. Przedstawił okoliczności, w jakich doszło do monopolizacji władzy w rękach sejmiku. Referat prof. Janusza Bieniaka zwrócił uwagę na problem działań politycznych na poziomie województw i ziem Korony. Jako przykład ilustrujący problem autor wybrał zbrodnię rogozińską. Analiza źródeł pozwoliła mu wyróżnić dwie ich grupy, z których jedno o zabójstwo króla Przemysła II oskarżały tylko Brandeburczyków, drugie zaś przypisywały tę zbrodnię Wielkopolanom. Autor przyznał rację pierwszej grupie, natomiast w oskarżeniach kierowanych pod adresem rodów wielkopolskich Zarebów i Nałęczów widzi ślad głębokiej rywalizacji w terenie. Wysuwali je zapewne przedstawiciele rodów pominiętych w urzędach w czasach panowania Władysława Łokietka, może Łodziowie, może Grzymalicy.

Problematyka referatów trzeciej sesji plenarnej, prowadzonej przez prof. Urszulę Borkowską, obracała się w kręgu form średniowiecznej komunikacji społecznej. Profesor Piotr Skubiszewski omówił programy obrazowe w malarstwie, architekturze i sztuce nagrobnej wczesnego średniowiecza, które były środkiem nauczania kościelnego. Chrześcijaństwo – inaczej niż sztuka antyczna – wprowadziło hierarchię przedstawień, temat nadrzędny objaśniał sceny podporządkowane. Główną rolę w nauczaniu poprzez obrazy odegrała idea Chrystusa łącząca Stary i Nowy Testament. Profesor Krzysztof Skupieński wziął pod uwagę dokument jako formę komunikowania w Polsce średniowiecznej. Autor nakreślił szerokie perspektywy dyplomatyki w zakresie badań nad komunikacją. Do katalogu problemów koniecznych do rozważenia przez naukę zaliczył ustalenie zależności między naturą prawa i środkiem komunikacji (pamięć czy zapiska); odpowiedź na pytanie, od kiedy dokument racjonalizuje władzę (w Polsce próg niezbędności pisma przekroczony został dopiero w pierwszej połowie XV w. jako efekt przekształceń w systemie sprawowania władzy); obliczenie liczby dokumentów wygotowanych przez jedną kancelarię. Dyplomatyka kwantytatywna wypracowała własne metody ustalania wielkości produkcji kancelaryjnej, np. na podstawie rachunków za ołów na bulle, za wosk i sznury na pieczęcie oszacowano liczbę dokumentów wydanych przez kancelarię papieża Bonifacego IX (60 tys. dokumentów), monarchów Francji i Anglii w XIII w. (50 tys.). Do semiotyki dyplomatycznej należy rozpoznanie w dokumencie znaków tożsamościowych pozawerbalnych, jak znaki notarialne, podpisy itd. Referat ten, a zwłaszcza postulowane przez autora nowe kierunki badań, wywołał dyskusję, w której wziął udział m. in. prof. Józef Szymański, broniąc dorobku polskich

dypłomatyków na tle osiągnięć badaczy zachodnich. Ikonografia polityczną, czyli wizerunkami władcy i państwa w obrazowym systemie średniowiecznej komunikacji zajął się dr Zenon Piech. Monety, w mniejszym stopniu pieczęcie, docierały do najszerszego kręgu odbiorców, stąd też odegrały znaczącą rolę w upowszechnianiu idei władcy i państwa w społeczeństwie. Na monetach wyobrażano zarówno wizerunki statyczne, ogólne wyobrażenie władcy, ale też wykorzystywano je do prezentacji szerszych treści politycznych. Autor zauważył powiązanie motywów występujących na pieczęciach z ikonografią herbarzy, a nawet nagrobków władców, co świadczy o przywiązywaniu wielkiej wagi do prezentowania władcy społeczeństwu.

Sympozja tematyczne przedstawiały dorobek szeroko rozumianej polskiej mediewistyki. Referaty wygłoszone na sympozjum *Ludzie Kościoła*, któremu przewodniczył prof. Andrzej Radziwiński, stanowiły próbę charakterystyki dostojników i urzędników kościelnych, takich jak biskup (prof. Maria Koczarska), opat (prof. Marek Derwich), pleban (dr Izabela Skierska), teolog (dr hab. Krzysztof Bracha). Zwrócono w nich uwagę na formację intelektualną ludzi Kościoła, przygotowanie do działalności administracyjnej i sprawowania funkcji duszpasterskich. Uzupełnieniem tej problematyki była prezentacja przedstawień duchownych w sztuce polskiej późnego średniowiecza (dr Jakub Kostowski).

II sympozjum pt. *Początki państw wczesnośredniowiecznych* pod przewodnictwem prof. Przemysława Urbańczyka dotyczyło przede wszystkim dorobku polskiej archeologii oraz antropologii. Zagadnienia te przedstawili dr Michał Kara, który mówił o początkach państwa piastowskiego w świetle archeologii i dr Mariusz Kairski, który przedstawił ten sam problem w świetle antropologii. Referat dr. Stanisława Rosika przybliżył obraz początków państwa polskiego na podstawie współczesnych kronik niemieckich, głównie Widukinda i Thietmara. Szczególne zainteresowanie autora wzbudził problem stosunku Mieszka I do cesarza określanego przez kronikarzy terminem *amicitia*.

III sympozjum prowadzone przez prof. Krzysztofa Mikulskiego poświęcone zostało zagadnieniu przestrzeni i społeczeństwu miasta średniowiecznego. Dr Borys Paszkiewicz przedstawił europejskie mennictwo miejskie wskazując, że miasta – w przeciwieństwie do władców – bardzo dbały o jakość monety. W XIV w. miasta zawiązywały ligi pieniężne dla podtrzymania standardu srebra i złota. W niektórych miastach na dzwonach umieszczano wizerunki monet;

dzwony określały przestrzeń miejską równoznaczną z przestrzenią obiegu monety. Profesor Halina Manikowska omówiła kwestionariusz badań nad geografiami sakralną miast w Europie Środkowej. Obejmuje on odtworzenie układu kościołów, klasztorów, oratoriów, altarii, dróg procesyjnych, *sedes principales*. Struktura przestrzeni miasta tworzy swoisty język, w którym zapisane zostały idee i duchowa aktywność społeczności miejskiej. Może być to naśladowanie idealnych wzorów miast: Rzymu, Jerozolimy i Konstantynopola. Rozmieszczenie stacji na drodze krzyżowej może naśladować kształt *via dolorosa* w Jerozolimie. *Imitatio Christi* można dostrzec w planie miasta Padeborn, w którym katedrę umieszczono w środku, natomiast cztery świątynie na rogach planu krzyża. Profesora Hanna Zaremska zajęła się polityką miast wobec Żydów i Ormian. Przedstawiła sytuację prawną obu gmin, możliwości działalności gospodarczej i utrzymania tożsamości etnicznej. Historyk sztuki dr Urszula Mazurczak omówiła krajobrazy miejskie w malarstwie weneckim, zwracając uwagę na powolne pojawianie się świadomości miasta rzeczywistego, czego wyrazem było odchodzenie od przedstawień typu *topos* miasta w kierunku ukazywania realiów. Doktor Cezary Buśko omówił zadania archeologii miejskiej. Badania archeologiczne we Wrocławiu pozwoliły na odtworzenie życia codziennego mieszczan. Znana jest przestrzeń rynkowa, zabudowa placu sądowego, przestrzeń parceli mieszczkańskiej, szkieletowa technika budowy domów pozwalała na piętrowe budownictwo, systemy grzewcze w budynkach, miasto już od połowy XIV w. miało ceramiczne wodociągi. Archeologia miejska daje też możliwości badania zajęć mieszczan i stanowi znakomite uzupełnienie badań historyków sięgających z reguły do źródeł pisanych.

Tematyka IV sympozjum, któremu przewodniczył prof. Błażej Śliwiński, koncentrowała się wokół elit możnowładczych w Polsce późnego średniowiecza. Profesor Joachim Zdrenka zajął się elitą rycersko-szlachecką Pomorza Zachodniego, do kreacji której przyczyniło się upowszechnienie systemu lennego, zwracając nadto uwagę na szczególnie silną pozycję w tej dzielnicy patrycjatu miejskiego większych miast. Dla Pomorza, a zwłaszcza jego części przedodrzańskiej i środkowo-zachodniej, charakterystyczny był liczny napływ rycerstwa niemieckiego, faworyzowanego przez książąt, którzy powierzali im obsadę grodów, lokację wsi i miast, nadawali obszerne posiadłości ziemskie (np. Wedlowie). Odsuwane od wpływów rody miejscowe emigrowały (np. Borkowie do Wielkopolski, Kamykowie

do ziemi śląskiej). Niektóre wielkie rody, zarówno nowo przybyłe, jak i miejscowe, zbudowały ogromne kompleksy majątkowe, oparowały dziedzicznie pewne urzędy, a nawet prowadziły własną politykę zagraniczną. Koligacje rodzinne prowadziły do stopniowej germanizacji rycerstwa. Źródła zanotowały, że ostatni rycerz pomorski mówiący po wendyjsku zmarł w 1304 r. Odtąd język i kultura słowiańska trwały tu tylko wśród gminu na wschodnich – kaszubskich kresach, a ostatnim ich śladem były słowiańskie imiona książąt.

Nieco podobna sytuacja wystąpiła na Śląsku, o czym mówił prof. Tomasz Jurek. Potomkowie Władysława Wygnańca zachowali dystans wobec starych, ogólnopolskich elit możnowładczych, kreując własne elity dzielnicowe. Bardzo silny był tu mechanizm wymiany kadr. Po odsunięciu od władzy następowała szybka deklaszacja wielu znaczących dotąd rodzin. Od połowy XIII w. kariery zaczęli tu robić w większym stopniu nowi przybysze z Niemiec (zwłaszcza w księstwie świdnickim). W wyniku pogłębiającego się rozdrobnienia politycznego Śląska wzrosła rola wielkich miast (Wrocławia, Świdnicy) i nowych elit prowincjonalnych. Książąt śląskich nie było już stać na rozdawnictwo dóbr i dochodów, zrównali się rangą z panami czeskimi. Niektórzy z nich w XV w. służyli w wojskach zaciężnych, toczyli spory o zamki, bywali sądzeni przez sądy miejskie. Część elit możnowładczych odsunęła się od polityki. Odtąd można mówić tylko o elitach dworskich – wędrownych towarzyszach książąt różnego pochodzenia, także mieszczańskiego, którzy obsadzali różne urzędy, występowali jako świadkowie dokumentów, pomagali w sprawowaniu urzędów, ale nie zawsze należeli do elity majątkowej. Nową grupą elitarną na Śląsku byli od XIV w. królewscy starostowie, najczęściej pochodzący z zewnątrz.

Doktor Sobiesław Szybkowski scharakteryzował elity Wielkopolski i Kujaw. Do elit politycznych zaliczył aparat starościński oraz wyższych i średnich urzędników ziemskich. Autora głównie interesował problem trwałości elit za panowania pierwszych Jagiellonów. W Wielkopolsce w XV w. daje się zaobserwować stałą dominację w elicie politycznej starych miejscowych rodów, natomiast na Kujawach nastąpiła całkowita wymiana elit. Przyczyną tego stanu rzeczy było wymieranie rodów, pauperyzacja w wyniku rozrodzenia, słaba ekspansja majątkowa na zewnątrz, co czyniło miejscowe rody niezdolnymi do konkurowania z wielkimi rodami i rodzinami międzydzielnicowymi. Doktor Beata Możejko omówiła elitę Prus Królewskich, do której włączyła członków rady stanu, urzędników ziemskich, beneficjentów

czynszu gdańskiego (Bażyńscy). Wskazała, że zniszczenia wojny trzynastoletniej spowodowały napływ elit na Pomorze z ziem mniej zniszczonych, zwłaszcza z ziemi chełmińskiej. Zwróciła uwagę na czynniki powodujące zamykanie się elit (polityka małżeńska, stosunki ekonomiczne, obsada urzędów, indygenat pruski) i kształtowanie się poczucia odrębności Prusaków, posługujących się własnym prawem.

V sympozjum pt. *Świat średniowiecznego uniwersytetu* poprowadził prof. Krzysztof Ożóg. Problematyka dotyczyła miejsca uniwersytetu w rzeczywistości politycznej późnośredniowiecznej Europy (dr Krzysztof Stopka); dróg recepcji pism Arystotelesa w Uniwersytecie Krakowskim (dr Lucyna Nowak); funkcji teologii w świetle sporów autorytetów średniowiecznych dostrzegających w niej naukę albo praktyczną, albo teoretyczną (dr Mikołaj Olszewski); przestrzeni architektonicznej uniwersytetów (dr Andrzej Włodarek).

Ostatnie sympozjum tematyczne pt. *Horyzont geograficzny Europy Środkowo-Wschodniej* poprowadził prof. Krzysztof Baczkowski. Profesor Jerzy Strzelczyk analizował przekazy autorów średniowiecznych (Ptolemeusz, Ibrahim ibn Jakub, Adam z Bremy, Thietmar, Izydor z Sewilii) dochodząc do wniosku, że do końca XII w. Europa Środkowo-Wschodnia była dla ludzi Zachodu *terra incognita*. Uświadomiono sobie jej obecność w XIII w. (Gerwazy z Tilbury, informatorem dlań był Wincenty Kadłubek, Jan del Plano de Carpini), ale znana staje się dopiero w XIV–XV w. To samo zagadnienie, ale w odniesieniu do źródeł kartograficznych, omówił prof. Wojciech Iwańczak, natomiast prof. Jerzy Hauziński zajął się znajomością Europy Środkowo-Wschodniej w przekazach arabskich.

Kongres zakończyła konfrontacja uczonych różnych dyscyplin zajmujących się okresem średniowiecza. Dyskusję przy „okrągłym stole” z udziałem profesorów: Zofii Włodek – filozofa, Jacka Banasz-kiewicza – historyka, Michała Parczewskiego – archeologa, Perza – muzykologa, Piotra Skubiszewskiego – historyka sztuki poprowadził prof. Stanisław Szczur. Dyskusja ujawniła wielość warsztatów mediewisty, różne ograniczenia poznania historycznego, ale jednocześnie uświadomiła zebrany konieczność wyjścia poza wąski krąg własnych zainteresowań i potrzebę współpracy dla zbliżenia się do prawdy o społeczeństwie średniowiecznym.

Celem kongresu było podsumowanie pewnego etapu badań. Wygłoszono 32 referaty. Nie było w nich sensacji i nowych odkryć naukowych. Za sensację można jednak uznać liczbę uczestników,

którą zgromadził kongres – blisko 350 osób. Wśród nich znaczący udział mieli nauczyciele, studenci i miłośnicy historii, co dobitnie świadczy o żywej obecności odległej przecież epoki w świadomości historycznej współczesnego społeczeństwa.

Kongresowi towarzyszyła wystawa *Dorobek mediewistyki toruńskiej* otwarta w Bibliotece Głównej UMK oraz prezentacja książki *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, zawierająca twórczość jednego z najwybitniejszych współczesnych mediewistów prof. Janusza Bierniaka.

TOMASZ PIETRAS, ALICJA SZYMCZAKOWA
Uniwersytet Łódzki

Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej Rzeczpospolita wielu wyznań, Kraków, listopad 2002 r.

W dniach 18–20 listopada 2002 r. w zabytkowych salach Collegium Maius w Krakowie odbyła się Międzynarodowa Konferencja Naukowa zorganizowana przez Katedrę Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego. Okazją do spotkania licznego grona historyków zajmujących się badaniem problemów wyznaniowych dawnej Rzeczypospolitej była osiemdziesiąta rocznica urodzin prof. dr hab. Józefa Andrzeja Gierowskiego. Obrady konferencji otworzył JM Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, prof. dr hab. Franciszek Ziejka, który przedstawił sylwetkę dostojnego Jubilata i wręczył Mu srebrny Medal 600-lecia Odnowienia Wszechnicy Jagiellońskiej. Następnie głos zabrał prof. dr hab. Krystyn Matwijowski, który przedstawił drogę życiową prof. Gierowskiego z uwzględnieniem Jego największych dokonań naukowych, organizacyjnych i społecznych. Na zakończenie tej części obrad prof. dr hab. Jerzy Maroń odczytał skierowany do Jubilata list gratulacyjny Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego.

Po zakończeniu uroczystej części posiedzenia rozpoczęły się obrady merytoryczne, którym przewodniczyli prof. dr hab. Krystyn Matwijowski oraz prof. dr hab. Bogdan Rok. Jako pierwszy wystąpił